

Slovenska ljudska stranka v parlamentarnem življenju avstro-ogrske in jugoslovanske monarhije

ANDREJ RAHTEN

Najmočnejša stranka naša, »Slovenska ljudska stranka«, je bila dvoje desetletij za ves zunanji svet glasnica slovenskega naroda; kar je ta stranka mislila, hotela in zahtevala, to je mislil, hotel in zahteval slovenski narod – tako se jim je zdelo namreč na tako imenovanih merodajnih mestih.

S temi besedami je Ivan Cankar ovrednotil vlogo in pomen Slovenske ljudske stranke (SLS) v slovenskem političnem življenju pred prvo svetovno vojno.¹ Po razpadu habsburške monarhije in vstopu v jugoslovanski državni okvir je sicer stranka zašla v krizo, ki pa jo je uspešno prebrodila in že v začetku dvajsetih let 20. stoletja v slovenskem političnem prostoru ponovno vzpostavila prevlado. V tem prispevku bo predstavljeno delovanje poslancev SLS v parlamentarnem življenju avstro-ogrske in jugoslovanske monarhije.²

Stranka slovenskega političnega katolicizma je bila v avstrijskem državnem zboru zastopana od devetdesetih let 19. stoletja naprej. Delovati je začela leta 1892, ko je bil v osrednji slovenski deželi Kranjski organiziran prvi slovenski katoliški shod. Takrat se je ta stranka sicer večinoma imenovala še konservativna, pri čemer pa je zanimivo, da formalno sploh nikoli ni bila ustanovljena.³

Pravim formalno, kajti marca 1892 sta se v deželnem zboru po razpadu enotnega Narodnega kluba dejansko izoblikovali dve sloven-

¹ Ivan Cankar, *Očiščenje in pomlajenje*, ur. Dušan Moravec, Ljubljana, 1976, str. 124.

² Kratak pregled sestave slovenskih zastopstev v dunajskem in beograjskem parlamentu je napisal že Vasilij Melik, Slovenski poslanci na Dunaju in v Beogradu, v: *Mikužev zbornik* Ljubljana, 1999, (Historia 4), ur. Zdenko Čepič – Dušan Nečak – Miroslav Stiplovšek, str. 17–20.

³ Kljub temu se po tradiciji kot ustanovno leto šteje večinoma leto 1892. O tem priča npr. tudi deklaracija SLS, ki jo je leta 1982 v Buenos Airesu ob 90. obletnici objavilo načelstvo SLS. Tako je v prikazu zgodovine slovenskega katoliškega gibanja *Po smernicah slovenskih narodnih tradicij* menil tudi France Kremžar. Zahvaljujem se zadnjemu načelniku historične SLS, dr. Marku Kremžarju, ki mi je prijazno posredoval omenjeni rokopis svojega očeta.

ski stranki.⁴ Pod vodstvom kanonika Karla Kluna je bil ustanovljen Katoliški klub, ki so ga sestavljali člani Katoliškega političnega društva v Ljubljani, ustanovljenega 26. januarja 1890. Privrženci njim nasprotnega liberalnega Slovenskega društva pa so na temelju statuta starega slogaškega kluba oblikovali novi Narodni klub.⁵ Sredi devetdesetih let 19. stoletja se je za konservativno stranko uveljavil naziv Katoliška narodna stranka (KNS). Odbor ljubljanskega Katoliškega političnega vodstva je neformalno tvoril tudi vodstvo KNS.⁶

Elito stranke so predstavljali duhovniki, ki so bili večinoma kmečkega porekla. To je pomenilo dvoje. Prvič, da so bili voditelji in ideologi KNS že zaradi svojega izvora posebno občutljivi ravno za socialne probleme kmečkega stanu.⁷ In drugič, katoliški misleci so prišli do spoznanja, da se je treba v boju proti glavnim ideološkim sovražnikom – liberalcem in socialdemokratom – nasloniti na široke ljudske sloje.⁸

Med laiki, ki so se povzpeli v vrh KNS, sta najpomembnejši funkciji zasedala kmetijski izvedenec Fran pl. Povše in odvetnik dr. Ivan Šusteršič. Po nenadni Klunovi smrti 1896 sta prevzela vodstvo poslancev KNS v državnem zboru. Povše je bil politik povprečnih sposobnosti in previdnega značaja. V stranki so ga sicer naslavljali kot »vodjo«,⁹ vendar se je kmalu znašel povsem v senci ambicioznega Šusteršiča, ki se je izkazal kot odličen organizator in »naravnost mojster v parlamentarni taktiki«.¹⁰

V primerjavi s Klunom, ki je vse do smrti ostal zvest tradiciji katoliškega konservativizma, je bila v tem času večina duhovnikov v stranki že pod močnim vplivom krščansosocialnega nauka. Pri svojem političnem delovanju so se krščansosocialno usmerjeni duhovniki v KNS, med katerimi je izstopal dr. Janez Evangelist Krek, zgledovali po nemških krščanskih socialcih.

Kot rešitev za socialne probleme, ki jih je prinašal s sabo liberalni kapitalizem, so katoliški ideologi propagirali koncept krščanskega

⁴ *Slovenski narod*, 14. 3. 1892.

⁵ *Slovenec*, 2. 9. 1892; Ivan Hribar, *Moji spomini I–II*, ur. Vasilij Melik, Ljubljana, 1983–1984, tu I, str. 146–147. Krajše obdobje je obstajal še tričlanski klub z nenavadnim imenom »Triglav«, ki ga je vodil Fran Šuklje.

⁶ Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana, 1929, str. 101–102.

⁷ Zvonko Bergant, *Vloga katolištva in Cerkve pri slovenskih liberalcih (1890–1918)*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 39 (1999), str. 51–64, tu 52.

⁸ Janko Pleterski, *Katoliška ali socialna, narodna ali ljudska stranka? Konceptje katoliške ljudske demokracije 1890–1918*, v: *Cerkev, kultura in politika 1890–1941: Simpozij 1992*, Ljubljana, 1993, str. 21–33, tu 25.

⁹ *Slovenec*, 22. 4. 1897.

¹⁰ Fran Šuklje, *Sodobniki, mali in veliki*, Ljubljana, 1933, str. 247–249.

družbenega reda. Ena njegovih glavnih značilnosti naj bi bila solidar-
nost: med posamezniki, med stanovi, med narodi. Kot je poudarjal dr.
Aleš Ušeničnik, za Antonom Mahničem glavni ideolog slovenskega
katoliškega gibanja, naj posameznik ne bi bil odgovoren samo sebi,
ampak tudi družbi. Tako pri posameznikih kakor v družbi bi morali
vladati načeli pravičnosti in ljubezni, temelječi na krščanski etiki.¹¹
Če bi se slovenski politiki ravnali po krščanskih načelih pravičnosti in
solidarnosti, bi lahko z moralnega stališča takšno ravnanje zahtevali
tudi od nemških ali italijanskih sodržavljancev.¹²

Da bi KNS pridobila za svoje cilje v deželi prevladujoče kmečko
prebivalstvo, je sprožila velikopotezno akcijo organiziranja kmetij-
skih društev, posojilnic in zadrug. Leta 1893 je Šusteršič ustanovil
Vzajemno podporno društvo, dve leti pozneje pa Ljudsko posojilnico.
Istočasno sta bili pod pokroviteljstvom KNS ustanovljeni tudi Zveza
kranjskih posojilnic in Gospodarsko društvo, ki sta se 1899 združili
v Gospodarsko zvezo v Ljubljani.¹³ Največ zaslug pri širitvi zadrugne
mreže je imel Krek. Leta 1903 je bila ustanovljena Zadružna zveza,
ki so jo poimenovali »mati jugoslovanskega zadružništva«, saj se je
do leta 1907 vanjo vključilo kar 433 zadrug od Koroške pa vse do
Dalmacije.¹⁴

Privrženci KNS so veliko pozornost posvečali tudi vprašanju
ureditve socialnih problemov številčno naraščajočega delavskega slo-
ja. Znana je Krekova izjava na prvem slovenskem katoliškem shodu
leta 1892: »Predstavljati si moramo, da ne delimo delavcem milosti,
ampak pravico.«¹⁵ Zaradi intenzivnega delovanja krščanskih socialcev
med delavstvom je tudi leta 1896 ustanovljena Jugoslovanska socialno
demokratska stranka ostala brez pomembnega dela delavske volilne
baze.¹⁶ Po drugi strani pa je zaradi uspešne mobilizacije ljudstva, ki jo
je izvedla KNS z odločnim zavzemanjem za splošno in enako volilno
pravico, liberalna stranka ostala omejena le na mesta, medtem ko je
bilo podeželje vseskozi trdnjava katoliških narodnjakov.

KNS se je 27. novembra 1905 preimenovala v Slovensko ljudsko
stranko. V drugih slovenskih deželah je »ločitev duhov« potekala po-
časneje kot na Kranjskem. Najprej so se nasprotja med liberalnimi
in konservativnimi elementi v narodni slogaški organizaciji razvila

¹¹ Aleš Ušeničnik, *Sociologija*, Ljubljana, 1910, str. 459.

¹² *Poročilo pripravljalnega odbora o I. slov[enskem] katoliškem shodu, kateri se je vršil 1892. leta v Ljubljani*, ur. Ivan Janežič, Ljubljana, 1893, str. 267–269.

¹³ Franc Kržan, Dr. Ivan Šusteršič, v: *Pogledi* 30–31 (1999), str. 2–6, tu 2–3.

¹⁴ Ušeničnik, *Sociologija*, str. 509.

¹⁵ *Poročilo*, str. 100.

¹⁶ Walter Lukan, Janez Ev. Krek – biografski in bibliografski pregled, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, 1992 (Simpoziji v Rimu 9), str. 7–17, tu 12.

na Goriškem, vendar je bila Slovenska ljudska stranka za Goriško pod vodstvom dr. Antona Gregorčiča ustanovljena šele 25. novembra 1907.¹⁷ Na Štajerskem so katoliški narodnjaki 21. januarja istega leta pod vodstvom poslancev dr. Antona Korošca in Ivana Roškarja ustanovili Slovensko kmečko zvezo.¹⁸ Na Koroškem je slovenska stranka zaradi agresivnosti nemškega nacionalizma ostala enotna, pri čemer jo je odvetnik dr. Janko Brejc po prihodu v »tužni Korotan« leta 1903 v marsičem preoblikoval po vzoru na KNS, iz katere je izšel. V Istri in na Tržaškem se je zaradi močnega italijanskega pritiska ohranila slogaška politična organizacija. Vendar pa je v času priprav na združitveni shod slovenskih katoliških strank, ki je bil sklican za 17. oktober 1909 v Ljubljani, krščanskosocialni krog Jakoba Ukmarja ustanovil Klub somišljenikov Slovenske ljudske stranke.¹⁹

Po tem uvodnem opisu geneze stranke slovenskega političnega katolicizma, ki je iz sorazmerno majhne kranjske konservativne stranke prerasla v močno vseslovensko politično organizacijo, si zdaj pogledjmo dejavnost njenih poslancev na Dunaju. Državnozborske volitve leta 1891 so bile na Kranjskem zadnje, na katerih je pod zastavo narodne »sloge« kandidate postavil centralni volilni odbor. Na naslednjih rednih volitvah leta 1897 so si nasproti že stali kandidati KNS in liberalne stranke. KNS je pobrala pet mandatov v kmečkih občinah in edini mandat splošne kurije, liberalci pa so osvojili tri mestne mandate.

Od leta 1896 je v poslanski zbornici avstrijskega državnega zbora sedelo skupaj 425 poslancev, po volilni reformi leta 1907 pa je njihovo število zraslo na 516. Narodnostna sestava parlamenta je bila zelo pisana: vanj so bili izvoljeni nemški, češki, poljski, rusinski, italijanski, hrvaški, romunski, srbski in seveda slovenski zastopniki. Do volilne reforme leta 1907 je bilo v državnem zboru 15 zastopnikov slovenskih strank, nato pa se je njihovo število povzpelo na 24. Delež slovenskih mandatov (4,6 odstotka) se je skoraj povsem ujema z deležem slovenskega prebivalstva v avstrijskem delu dvojne monarhije (4,7 odstotka).

Največ slovenskih poslancev je v parlament seveda pošiljala Kranjska, ki je bila kot osrednja slovenska dežela etnično homogena, najmanj pa so prišli Slovenci do besede na Koroškem, ki je bila občasno celo brez slovenskega državnozborskega poslanca. S pomembno izjemo Kranjske so Slovenci v deželnih zborih z veliko težavo uveljav-

¹⁷ Prim. Branko Marušič, Krščanski socialci na Primorskem v Krekovem času, v: *Krekov simpozij v Rimu*, Celje, 1992 (Simpoziji v Rimu 9), str. 188–194.

¹⁸ Erjavec, *Zgodovina*, 279.

¹⁹ Tomaž Simčič, *Jakob Ukmar (1878–1971): Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu*, Gorica, 1986, str. 75–76.

ljali narodne interese. V deželnih parlamentih so bili namreč soočeni z nemško ali italijansko večino. Dunajski parlament je bil za slovenske politike praktično edino prizorišče, kjer so lahko upali na ugodno rešitev vsaj dela narodnih zahtev. Seveda so tudi tukaj naleteli na nemško večino, ki ji je pogosto priskočilo na pomoč italijansko parlamentarno zastopstvo. Toda državni zbor je imel veliko prednost: Slovenci so si v njem lahko poiskali zaveznike iz vrst slovanskih strank, pa tudi del nemškega tabora je znal prisluhniti nekaterim njihovim zahtevam.

Po tradiciji so se slovenski parlamentarci povezovali s češkimi, poljskimi, rusinskimi in hrvaškimi poslanci, ki so skupaj z nemškimi konservativci v Taaffejevi dobi tvorili znameniti »železni obroč«. Na to tradicijo so se ob svojem prihodu v državni zbor v devetdesetih letih 19. stoletja navezali tudi poslanci KNS. Toda na prelomu stoletja je nemški konservativni katoliški tabor že razpadal. Slovenski krščanski socialci so upali, da bodo našli novega zaveznika v stranki dr. Karla Luegerja, a so se zmotili. Nemški krščanski socialci so jih v parlamentu pogosto puščali na cedilu in se odevali v nemške nacionalne barve.

Prav tako so poslanci KNS začeli spoznavati, da jim slepo in brezpogojno zaupanje v zavezništvo s Čehi in Poljaki ne prinaša pomembnejših rezultatov. Čehi so zagovarjali historično državno pravo, kar je bilo v velikem nasprotju s konceptom preureditve monarhije po etničnem načelu, ki so ga zagovarjali Slovenci. Razočaranje zanje so bili tudi »viteški« Poljaki, ki so imeli pred očmi predvsem širitev avtonomnih pristojnosti Galicije. Slovenski poslanci so se lahko tako najbolj zanesli na Rusine, ki so prav tako zagovarjali avtonomistični koncept na podlagi etničnega načela, in pa seveda Hrvate, s katerimi jih je družil občutek pripadnosti jugoslovanski skupnosti.

Tudi pri povezovanju s Hrvati je predstavljalo določen problem njihovo priseganje na historično državno pravo. Slovenski katoliški narodnjaki so se zelo trudili, da bi na podlagi znanega sklepa hrvaškega sabora iz leta 1712, ko so hrvaški stanovi sprejeli pragmatično sankcijo, zgodovinsko utemeljili pripadnost slovenskih dežel hrvaški kraljevini. Pri tem se je angažiral zlasti Krek, ki je z udeležbo na shodu pravašev na Trsatu leta 1898 tudi formalno priznal hrvaško historično pravo kot temelj združitve Slovencev in Hrvatov v bodočo državno-pravno tvorbo. Naveza slovenskih katoliških narodnjakov in hrvaških pravašev se je nato krepila, čeprav je hrvaška politika še sorazmerno dolgo simpatizirala z Narodno napredno stranko dr. Ivana Tavčarja. To se je jasno pokazalo ob pogajanjih za ustanovitev južnoslovenskega kluba 1901, ko so dalmatinski in istrski poslanci zavrnili načrt izolacije kranjskih liberalcev, ki ga je zasnoval načelnik KNS Šusteršič.

Vseeno je KNS postopno uspelo prevzeti pobudo v povezovanju

s Hrvati, ki je bila sprva v Tavčarjevih rokah. A ne samo to. Šusteršič je bil uspešen tudi v poudarjanju domnevnega pomanjkanja narodnega čuta liberalnih prvakov. Njihova šibka točka je bila namreč zveza z nemškimi ustavovernimi veleposestniki v kranjskem deželnem zboru. Poleg tega se je Tavčar v času zloglasne »afere žlindra« v želji, da bi politično likvidiral osovražene Šusteršiča, sam močno kompromitiral v očeh slovanskih poslancev, ko je v državnem zboru načelnika KNS napadal družno z militantnimi pangermani.

Glavni udarec pa je KNS oz. njena naslednica SLS zadala liberalnim nasprotnikom z vztrajnim zavzemanjem za uvedbo splošne in enake volilne pravice, ki jo je leta 1907 uzakonila državnozborna volilna reforma. Z bojem za volilno reformo si je Šusteršič v poslanski zbornici pridobil velik ugled. V pogajanjih za državnozbornske mandate so prišle do izraza njegove diplomatske sposobnosti. V naslednjih letih se je vpliv »nekronanega vojvode kranjskega« še okrepil. Klub poslancev SLS je slovel po svoji železni disciplini, Šusteršič pa je znal spretno krmariti med strankami in kovati velikopotezne parlamentarne kombinacije.

Slovenska politika je v habsburški monarhiji vzgojila samo dva moža, ki se lahko ponašata z nazivom državnika. Prvi je bil Šusteršič, drugi pa Korošec. Vendar si je slednji status državnika pridobil šele med prvo svetovno vojno in ob prehodu v jugoslovanski državni okvir. Pred vojno pa je bil Šusteršič edini Slovenec, ki je imel vstop v dunajske salone, kjer se je razpravljalo o »visoki politiki«. V dnevniku vplivnega nemškega liberalca Josepha Redlicha je kar nekaj zabeležk o večerjah, ki se jih je v družbi ministrov, aristokratov in uglednih politikov iz meščanskega miljeja udeleževal tudi Šusteršič.

Resnici na ljubo je treba reči, da so politični nasprotniki načelniku SLS včasih pripisovali večjo moč, kot jo je v resnici imel. Šusteršičev klub je bil namreč, če izzamemo Badenijevo in morda še Beckovo obdobje, ves čas v opoziciji do vlade ali pa je vodil t. i. politiko proste roke. Vendar pa je Šusteršič kljub temu, da ni bil član vladne večine, znal večkrat tudi opozicijo izjemno spretno obrniti sebi v prid. Tako se je celo zgodilo, da je leta 1909 maloštevilni Slovenski klub s komaj 17 poslanci kar nekaj mesecev držal v šahu vlado Richarda barona Bienerttha, za katerim so stali združeni nemški nacionalci, krščanski socialci in Poljaki. Opozicijska Slovanska enota, ki jo je vodil Šusteršič, je na vrhuncu boja štela kar 125 poslancev.

Zastopnik koroških Slovencev France Grafenauer, ki je sicer po izvolitvi v parlament prvake SLS zaradi njihovega domnevnega zanemarjanja interesov izvenkranjskih Slovencev ocenjeval zelo kritično, je v času boja proti Bienertthovi vladi takole ocenil delovanje Šusteršičevega kluba:

Slovenski klub šteje le 17 mož, pa vendar igra v državnem zboru prve gosli. To pa je mogoče, ker vlada v našem klubu disciplina. ... Dočim se vidijo v klopih marsikaterega drugega kluba velike luknje, je v klopih Slovenskega kluba vse »črno«. Domače opravke izvršujemo le takrat, kadar ni neobhodno potrebno biti na Dunaju in tudi tedaj samo z dovoljenjem klubovega načelnika. Ako se odstrani kdo brez njegovega dovoljenja, je kaznovan z denarno globo, in to kazni smo uvedli v prid obmejnemu Slovencem. Slovenski klub je res discipliniran, pred katerim ima v državnem zboru večina rešpekt.²⁰

Siloviti parlamentarni boj proti Bienertovi vladi pa je bil samo del velikega trialističnega projekta, s katerim so se zelo zavzeto ukvarjali poslanci SLS. Njihov cilj je bilo zrušenje dualistične državne ureditve in reforma monarhije na trialistični osnovi. To bi pomenilo, da bi se morale vse slovenske in hrvaške dežele skupaj z Bosno in Hercegovino združiti v eno državno-pravno telo. Za trializem so se zavzemali tudi hrvaški pravaši in velikoavstrijski krog okoli prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Njegov cilj je bil zlom madžarske politične preponderance v državi in oslabitev velikosrbske ideje, ki je resno ogrožala prodiranje monarhije na Balkan in sploh njen obstoj.

Da bi pridobili za svoje trialistične načrte podporo prestolonaslednikovega kroga, so privrženci Vseslovenske ljudske stranke (VLS) poudarjali, da so Slovenci »alpski Hrvati« in kot taki del hrvaške politične nacije. Seveda Šusteršič in njegovi somišljeniki niso bili tako naivni, da ne bi vedeli, da ima dogma o enem »hrvaško-slovenskem narodu«, ki so jo vztrajno gojili in pompozno razglašali na raznih shodih, tudi slabe strani. Toda v takratnih političnih razmerah, ko se je nemški nacionalizem nezadržno krepil, je pač prevladala ocena, da je za maloštevilni narod germanizacija večje zlo kot kroatizacija. Pri tem pa so le redki pomislili na to, da bi oklep hrvaškega državnega prava, ki so si ga Slovenci poskušali nadeti, da bi se zaščitili pred udarci »tevtonskih« mečev, lahko postal pretesen in bi se v njem morda sčasoma celo zadušili.

Leta pred prvo svetovno vojno lahko označimo kot zlato dobo slovensko-hrvaškega sodelovanja. Krek je na Sv. Joštu prirejal socialne tečaje, ki so jih obiskovali hrvaški dijaki in študenti. Slovenski krščanski socialci so bili dejavno udeleženi pri ustanavljanju zadrug in posojilnic v hrvaškem delu Istre in v Dalmaciji. V krogu vrhbosanskega nadškofa, dr. Josipa Stadlerja, kjer so delovali tudi nekateri vplivni slovenski duhovniki, pa so se pojavili tudi velikopotezni načrti o tem,

---

²⁰ Pismo Franceta Grafenauerja Janku Brejcu 20. 12. 1909, NUK, Zapuščina Frana Erjavca.

da bi Slovenci množično kolonizirali dele Bosne in Hercegovine ter s tem okrepili katoliški element v boju proti agresivnemu srbskemu nacionalizmu.²¹

Pod trialistično zastavo je Šusteršiču in Kreku uspelo pritegniti v skupni državnozbornski klub tudi istrske in dalmatinske poslance. VLS je na zadnjih volitvah v stari Avstriji pobrala kar 87 odstotkov slovenskih državnozbornskih mandatov, v parlamentu pa se je nato povezala še z istrskimi in dalmatinskimi pravaši. Leta 1911 ustanovljeni Hrvaško-slovenski klub, ki je štel 27 članov, je bil daleč najpomembnejši južnoslovanski politični dejavnik v avstrijskem delu monarhije. S povezavo med VLS in hrvaškimi pravaši na ljubljanskem shodu 20. oktobra 1912 pa je bila vsaj na simbolni ravni prebita tudi dualistična meja, ki je do tedaj ločevala jugoslovansko skupnost.

Toda nemški nacionalci se niso nameravali odpovedati svojemu mostu do Trsta, ki je šel prek slovenskega ozemlja. Med nemškimi predlagatelji državnopravne reforme so zato prevladovali koncepti, ki so izključevali Slovence iz bodoče trialistične južnoslovanske državne tvorbe. Tudi ostareli cesar Franc Jožef je trmasto vztrajal pri dualističnem kompromisu z madžarsko politično elito. Ustanovitev Hrvaško-slovenske stranke prava je tako pozdravil samo prestolonaslednik Franc Ferdinand. Njegova smrt 28. junija 1914, ko je padel pod streli velikosrbskih nacionalistov, je zato slovenske katoliške narodnjake močno prizadela. Nato je spregovorilo orožje.

V času priprav na ponovno odprtje dunajskega parlamenta je bila kljub nasprotovanju avstro-ogrskih vladnih krogov formulirana znamenita »majniška deklaracija«, ki jo je 30. maja 1917 prebral Korošec kot načelnik novoustanovljenega Jugoslovanskega kluba. Deklaracija je sicer vsebovala zahtevo, da je treba združiti vse južnoslovanske dežele monarhije v samostojno državno telo pod habsburškim žezlom, vendar je med člani VLS takrat že prihajalo do razlik v pojmovanju jugoslovanskega vprašanja.²²

Antagonizem med Šusteršičem in Krekom, ki je deloval v navezi s Korošcem, zdaj ni bil več samo plod osebnih zamer dveh starih tekmecev. Šusteršič je zagovarjal ustanovitev hrvaško-slovenske državne enote po stari trialistični formuli, vsaj za čas od januarja 1918 naprej pa je izpričano tudi, da se je zavzemal za oblikovanje »Ilirije«, ki bi

²¹ Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001, str. 505–507.

²² Podrobno o tem: Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*, Ljubljana, 1971; Walter Lukan, *Politično delovanje Antona Korošca med prvo svetovno vojno – kratek oris*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 31 (1991), str. 27–33; isti, *Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje*, str. 47–52; Igor Grdina, *Nekronani vojvoda kranjski – dr. Ivan Šusteršič*, v: *Zgodovinski časopis* 50 (1996), str. 369–382.

obsegala vse slovenske in hrvaške dežele znotraj Cislitvanije.²³ Zahteval je brezpogojno zvestobo habsburški dinastiji in se je bil pripravjen pogovarjati samo o rešitvah, ki ne bi presegle okvira monarhije.

Krek in Korošec sta razmišljala drugače. Tudi onadva sta sicer še vedno želela Jugoslavijo znotraj monarhije. Vendar se je konec poletja 1917 pri njiju že ustalilo prepričanje, da ne bo prišlo do preureditve Avstro-Ogrske in da bo razpadla.²⁴ Bolj kot se je približevala zmaga antantnih sil in je kazalo, da bo prišlo do ustanovitve jugoslovanske države na ruševinah habsburške monarhije, odločnejše so bile njune zahteve v povezavi z jugoslovanskim vprašanjem. Šusteršič se je bil pripravjen zadovoljiti tudi z Zedinjeno Slovenijo znotraj obstoječega dualističnega sistema, Krek in Korošec pa sta zahtevala brezpogojno izpolnitev zahtev iz majniške deklaracije, kar pa ni bilo izvedljivo ob ohranitvi dualistične državne ureditve.

Nemške in madžarske stranke so trmasto vztrajale pri preživetem dualizmu, zato se je mladi cesar Karel, ki je konec leta 1916 nasledil Franca Jožefa, znašel pred težko dilemo. Če bi začel reševati jugoslovansko vprašanje po Krekovem in Koroščevem receptu, bi si nakopal silovit odpor nemškonacionalne in madžarske politične elite. Čeprav se je dobro zavedal, da je jugoslovansko vprašanje življenjsko vprašanje monarhije, je mladi cesar odlašal z njegovo rešitvijo. Medtem se je država nezadržno bližala svojemu propadu, Italija in Srbija pa sta čakali, da si prigrabita vsaka svoj kos vojnega plena. Tako so bili celo prvaki VLS, ki so bili v preteklosti zgled avstrodinastičnega patriotizma, prisiljeni začeti iskati rešitve zunaj državnega okvira.

Jeseni 1918 se je proces razpadanja habsburške monarhije prevsil v sklepno fazo. Iz dnevnika knezoškofa Jegliča je razvidno, da je Korošec še sredi septembra 1918 zatrjeval cesarju Karlu, »da smo Slovenci še vedno vneti zanj in za dinastijo že iz načelnih razlogov, ker je katoliška«.²⁵ Toda znameniti cesarski manifest z dne 16. oktobra, ki je predvideval preureditev Cislitvanije v »zvezno državo«,²⁶ je zagrebški Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov zavrnil.²⁷

Vključitev kratkotrajne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 je Slovence oddaljila od srednjevropskega kulturnega kroga in jih predstavila v okolje, ki ga slovenski voditelji pred prevratom sploh niso poznali in

²³ Več o tem: Andrej Rahten, *Zadnji slovenski avstrijakant: Prispevek k politični biografiji dr. Ivana Šusteršiča*, v: *Zgodovinski časopis* 53 (1999), str. 195–208.

²⁴ Prim. Walter Lukan, *Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje*, str. 50.

²⁵ Anton Bonaventura Jeglič, *Dnevnik*, 25. 9. 1918, Nadškofijski arhiv Ljubljana.

²⁶ Podrobno o tem: Helmut Rumpler, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918: Letzter Versuch zur Rettung der Habsburgermonarchie*, München, 1966.

²⁷ *Grada o stvaranju jugoslovanske države (1. 1. – 20. 12. 1918)* I–II, ur. Dragoslav Janković – Bogdan Krizman, Beograd, 1964, tu II, str. 373–374.

jim je bil tuj. A druge izbire Slovenci v takratni mednarodni politični konstelaciji niti niso imeli. Italija je namreč brezobzirno uveljavljala določila londonskega pakta iz leta 1915 ter si prigrabila Primorsko in Notranjsko. Slovenci so si morali poiskati zaščitnika, ki bi jim pomagal uveljavljati nacionalne zahteve na spolzkem diplomatskem parketu. Kraljevina Srbija je bila zaveznica zmagovitih sil, razpolagala pa je tudi z usposobljeno armado, zato se je zdela slovenskim politikom primeren zaveznik v boju za slovenske meje.

Korošec se je kot načelnik VLS zelo trudil, da bi si pridobil naklonjenost srbskih politikov. Tudi on je sprejel jugoslovansko unitaristično doktrino o »enem troedinem narodu«. Ko je 16 poslancev VLS v Beogradu ob otvoritvi Začasnega narodnega predstavništva, ki je štelo 270 poslancev (od tega 32 slovenskih) 4. marca 1919 ustanovilo svoj klub, so ga poimenovali »jugoslovanski«. In to ime je ostalo vse do uvedbe kraljeve diktature leta 1929. Poleg poslancev VLS, ki se je 6. aprila 1920 preimenovala v SLS, so bili v Jugoslovanskem klubu tudi zastopniki Hrvške ljudske stranke (*Hrvatske pučke stranke* – HPS) ter vojvodinske stranke Bunjevcev in Šokceev.

Na volitvah v ustavotvorno skupščino Kraljevine SHS leta 1920 je SLS osvojila 14 poslanskih mest (od skupaj 38 slovenskih), po ugotovljeni napaki pri delitvi mandatov pa ji je bilo konec naslednjega leta priznано še eno. Skupaj z devetimi poslanci HPS iz Hrvške in Slavonije, Dalmacije ter Bosne in Hercegovine ter s štirimi zastopniki Bunjevcev in Šokceev iz Vojvodine je Jugoslovanski klub od konca leta 1921 štel 28 članov, medtem ko je v konstituenti skupaj sedelo 309 poslancev.

Po naslednjih parlamentarnih volitvah leta 1923 se je število članov Jugoslovanskega kluba v Narodni skupščini zmanjšalo na 24. HPS je doživela namreč na volitvah hud poraz in izpadla iz skupščine. Tako so bili v klubu poleg 21 zastopnikov SLS le še trije iz vrst stranke Bunjevcev in Šokceev. Na volitvah leta 1925 se je od strank Jugoslovanskega kluba v parlament prebila le SLS. Šele na naslednjih volitvah leta 1927, ki so bile zadnje pred uvedbo diktature, je HPS ponovno uspel preboj v skupščino. Njihov edini predstavnik se je pridružil 20 poslancem SLS v obnovljenem Jugoslovanskem klubu. Sicer je od leta 1923 med 312 oz. 315 poslanci v beograjski skupščini sedelo skupaj 26 Slovencev.

Kljub svoji nesporno vodilni vlogi v Jugoslovanskem klubu se je Korošec v skupščini sorazmerno redko prigrabil k besedi. Glavni govorniki iz vrst SLS so bili Anton Sušnik, ki je bil več let tudi podpredsednik Jugoslovanskega kluba, dr. Josip Hohnjec, Fran Smodej in dr. Fran Kulovec, ki je bil hkrati tajnik SLS. Med poslanci HPS sta imela najpomembnejšo vlogo Stjepan Barić in dr. Janko Šimrak,

glavni govornik stranke Bunjevcev in Šokcev pa je bil Blaško Rajič. Z izjemo Sušnika in Barića so bili vsi naštetih duhovniki, kar priča o zelo pomembni vlogi duhovščine v parlamentarnem zastopstvu vseh treh strank. Jugoslovanski klub so zato njegovi nasprotniki pogosto imenovali »klerikalni«. Vendar je zanimivo, da v njem niso bili samo rimokatoličani: Šimrak je bil uniatski duhovnik, med poslanci SLS pa je bil tudi evangeličan Geza Šiftar.

Volitve v Ustavotvorno skupščino leta 1920 so pokazale, da je SLS izgubila vpliv, ki ga je imela na slovenskem političnem prizorišču pred vojno. S predvojnih 87 odstotkov je padla na 37 odstotkov (oz. po ugotovitvi napake pri štetju glasov na 39 odstotkov) slovenskih mandatov. Poleg težkih socialnih razmer v državi so k takšnemu rezultatu pripomogli tudi zunanjepolitični neuspehi jugoslovanske diplomacije, za katere je kot vladna stranka del objektivne odgovornosti nosila tudi VLS. Dne 10. oktobra 1920 je bila namreč po tragičnem izidu plebiscita dokončno izgubljena Koroška, rapalska pogodba z Italijo 12. novembra pa je odtrgala od matične države četrtno slovenskega nacionalnega ozemlja z več kot 300.000 prebivalci.

V vrstah VLS se je krepilo nezadovoljstvo nad Koroščevo politiko. Njegove nasprotnike je motilo dejstvo, da je s svojim paktiranjem z »beograjsko čaršijo« podrl narodnopolitični koncept solidarnosti s hrvaškimi pravaši in kmečkim gibanjem Stjepana Radića, ki ga je stranka zgradila v Šusteršičevi dobi. Namesto tega je svojo politiko gradil na povezovanju s srbskimi strankami in si s tem nakopal sovraštvo med Hrvati, ki so množično sledili Radiću.

Vendar pa Korošec ni bil izključni krivec za takšno stanje. Dejstvo je, da je Radić zaradi svojih protiklerikalnih izjav in pozivov k ustanovitvi republike sam močno otežil možnosti za sodelovanje s Korošcem, ki je bil duhovnik in monarhist. Toda četudi bi Korošec nekako le prezrl izpade hrvaškega tribuna, ki je povrh še zelo pogosto radikalno menjal svoja stališča, je imel zelo zožen maneverski prostor za sodelovanje z njim. Radić je bil namreč kot nasprotnik političnega katolicizma tudi nasprotnik HPS, ki pa je vendar bila zvesta zaveznica VLS, zato se je Korošec seveda težko povezoval z njeno neposredno tekmico na volitvah.

V VLS se je izoblikovalo močno avtonomistično in republikansko krilo, ki je naposled konec leta 1920 izsililo Koroščev odhod iz vlade. Stranka je začela odločen boj za slovensko avtonomijo. V konstituenti je predložila svoj ustavni načrt, ki je predvideval razdelitev države po zgodovinskih mejah pokrajin. To še ni pomenilo, da je SLS odstopila od unitaristične formule o enem troedinem narodu, vendar pa je izrecno zahtevala, da se pri ozemeljski delitvi države upoštevajo gospodarske in kulturne razlike, ki so nastale z zgodovinskim raz-

vojem. Toda centralistična večina, ki sta jo vodila prvak velikosrbskih radikalcev Nikola Pašić in voditelj unitarističnih demokratov Svetozar Pribičević, ni upoštevala zahtev Jugoslovanskega kluba. Centralistična »vidovdanska ustava« je bila tako 28. junija 1921 sprejeta v odsotnosti Jugoslovanskega kluba in hrvaških politikov, ki so konstituanto protestno zapustili.

Po sprejetju vidovdanske ustave leta 1921 je bil Jugoslovanski klub eden najostrejših kritikov vladne koalicije Pašića in Pribičevića. SLS je zahtevala revizijo ustave, hkrati pa so njeni poslanci v skupščini postopoma začeli poudarjati slovensko narodno individualnost. Na volitvah leta 1923 je SLS pometla s svojimi tekmicami in osvojila 80 odstotkov slovenskih mandatov. Z Radićevo stranko in Jugoslovansko muslimansko organizacijo se je povezala v Federalistični blok. Ko je poskus kompromisa med opozicijo in srbskimi radikali na podlagi »Markovega protokola« spodletel, se je SLS začela približevati demokratom Ljube Davidovića. Skupaj s slednjimi je leta 1924 sestavila vlado, vendar le za nekaj mesecev. V opoziciji se je nato spet povezala z Radićevo stranko, toda slednja je leta 1925 vstopila v vladno koalicijo s Pašićem.

Korošec je to Radićevo potezo označil za »izdajo«. Radićev zaveznik Ivan Pucelj, ki se je s svojo Samostojno kmetijsko stranko na podeželju neuspešno boril proti prevladi SLS, je ob tem zapisal: »Za klerikalce je že sama beseda ‚Radić‘ to, kar je za purmana rdeča cunjia.« Koalicija z Radićem je postala nemogoča že zaradi dejstva, da je hrvaški tribun agitiral tudi na Štajerskem in v Prekmurju ter s tem »kradel« glasove SLS. Korošec se je nato zblížal s srbskimi radikali in leta 1927 sklenil s njihovim prvakom Veljom Vukićevićem na Bledu »prijateljski pakt«. S tem si je SLS zagotovila sodelovanje v vladni koaliciji, v kateri je ostala vse do uvedbe šestojanuarske diktature leta 1929.

Zanimivo je, da so si poslanci Jugoslovanskega kluba močno prizadevali za zblížanje z Bolgari, ki so jih obravnavali kot »jugoslovanske brate«. Ideal prvakov SLS je bila federativna jugoslovanska država od Drave do Črnega morja. S takšnim stališčem pa so občasno prihajali navzkriž tudi z uradnim stališčem jugoslovanske diplomacije, ki je iskala zavezništvo z drugimi balkanskimi državami.

Do razlik v pogledih na zunanjo politiko je prihajalo tudi glede vprašanja odnosov s komunističnim režimom v Moskvi. Zastopniki Jugoslovanskega kluba so namreč v nasprotju z intransigentnim stališčem kralja Aleksandra in srbskih diplomatov zagovarjali obnovo stikov z Rusijo, v kateri so še vedno videli zaščitnico vseslovenskih interesov. Sicer pa so na področju zunanje politike poslanci SLS največ pozornosti namenjali vprašanju zaščite slovenske in hrvaške

manjšine v fašistični Italiji. V nasprotju s kraljem, ki je bil precej popustljiv do italijanskih zahtev, so poslanci Jugoslovanskega kluba zahtevali odločnejši pristop do reševanja meddržavnih problemov.

S spretnim in preudarnim vodenjem Jugoslovanskega kluba si je Korošec pridobil velik ugled tudi med Srbi. Povsem drugače pa so na Koroščevo diplomacijo v Beogradu gledali hrvaški politiki. Zaradi paktiranja s srbskimi radikali si je prislužil naziv »cincarski sluga«. Obtoževali so ga, ker se kot katoliški duhovnik povezuje s prostozidarji. Vendar se voditelj SLS ni oziral na tovrstne kritike in ga očitno ni motilo, da je bil notranji minister v vladi Vukičevića, o katerem se je širil glas, da je prostozidar. S tem ko je po atentatu na Radića sprejel mesto predsednika vlade, si je Korošec v hrvaški javnosti prislužil ostre obtožbe, da s Srbi spletkari na račun Hrvatov. Kot je dejal Radićev naslednik dr. Vladko Maček, se je voditelj SLS v boju med Zahodom in Vzhodom postavil tja, »kamor se ni bi smel postaviti niti kot človek zapadno-evropske civilizacije, niti kot Slovenec, najmanj pa kot katoliški duhovnik«. ²⁸ Očitkov o neke vrste izdajstvu se Korošec ni uspel znebiti vse do smrti, v hrvaški zgodovinski zavesti pa so se ohranili vse do danes. Podobna usoda je doletela tudi njegove zaveznike iz HPS.

Po zbližanju s srbskimi radikali, še zlasti pa po vstopu SLS v Vukičevićevo vlado leta 1928, se je število parlamentarnih nastopov članov Jugoslovanskega kluba zmanjšalo. Poslanci SLS v skupščini niso več načenjali vprašanja revizije vidovdanske ustave. Prenehale so tudi njihove kritike na račun jugoslovanske diplomacije. Voditelj SLS je postal dojemljivejši celo do kraljevih želja po zbližanju z Italijo, kar se je pokazalo zlasti ob ratifikaciji »nettunskih konvencij« v začetku poletja 1928. Korošec je takrat kot notranji minister moral celo nastopiti proti jugoslovanskim študentom, ki so demonstrirali proti manjšinski politiki fašistične Italije. S tem si je vodja SLS nakopal oznako »krvavi Korošec«. ²⁹

Korošec in poslanci Jugoslovanskega kluba so torej uvedbo diktature 1929 pričakali v zavezništvu z najmočnejšo srbsko stranko in kot zvesti izvrševalci ukazov kralja Aleksandra, ki je s svojimi absolutističnimi ambicijami zadal smrtni udarec parlamentarizmu v Kraljevini SHS.

---

²⁸ *Kmetški list*, 31. 10. 1928.

²⁹ *Kmetški list*, 6. 6. 1928.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Slowenische Volkspartei im parlamentarischen Leben der österreichisch-ungarischen und jugoslawischen Monarchie.

Die Partei des slowenischen politischen Katholizismus nahm ihre Tätigkeit im Jahre 1892 auf als Partei der katholischen Nationalen in Krain. An der Jahrhundertwende gewann vor allem unter dem Einfluß des karismatischen Dr. Janez Evangelist Krek die christlich-soziale Ausrichtung die Oberhand. Ihre wesentlichen politischen Programmpunkte waren folgende: Demokratisierung des öffentlichen Lebens, einschließlich der Durchsetzung eines allgemeinen und gleichen Wahlrechts, soziale Reform und Allianz mit kroatischen Politikern.

Von der Jahrhundertwende bis zum Ersten Weltkrieg leitete der autoritäre Vorsitzende Dr. Ivan Šusteršič im Wiener Reichsrat mit großem Geschick den Abgeordnetenklub der Partei, die sich im Jahre 1905 von *Katholischer Nationalpartei* in *Slowenische Volkspartei* umbenannt und im Jahre 1909 mit den verwandten slowenischen katholischen politischen Organisationen zur *Allslowenischen Volkspartei* vereinigt hat. Unter seiner Führung entwickelte sich die Partei zur Zeit des Kampfes um eine Wahlreform im Wiener Reichsrat zu einem beachtenswerten politischen Faktor. Šusteršičs Partei gelang es im Parlament, eine Allianz mit den kroatischen Abgeordneten zu schließen und im Jahre 1911 den Kroatisch-slowenischen Klub zu gründen, der bis zum Ersten Weltkrieg die bedeutendste südslawische politische Kraft im österreichischen Teil der Doppelmonarchie darstellen sollte. Zusammen mit der kroatischen Rechtspartei setzte sich die *Allslowenische Volkspartei* am entschiedensten für das »trialistische« Programm ein, das die Bildung einer südslawischen Staatseinheit im Rahmen der Habsburger Monarchie vorsah.

Während des Ersten Weltkriegs kam es in der *Allslowenischen Volkspartei* zur Spaltung; an ihre Spitze schwang sich Dr. Anton Korošec, der im Jahre 1917 als Vorsitzender des Jugoslawischen Klubs im Wiener Reichsrat die berühmte »Mai-Deklaration« vor dem Wiener Reichsrat verlas. Korošec verankerte nach der Gründung der Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen im Jahre 1918 seine Politik in der Belgrader *Skupština* in Zusammenarbeit mit den serbischen Politikern, womit er das traditionelle nationalpolitische Konzept der slowenisch-kroatischen Solidarität preisgab. Die *Slowenische Volkspartei* befürwortete in den ersten Jahren ihres Wirkens im neuen Staat die unitaristische jugoslawische Konzeption der »dreieinigen Nation«, erst nach ihrem Wechsel in die Opposition Ende 1920 stellte sie den Kampf um die slowenische Autonomie in den Vordergrund ihres politischen Programms. Im Bereich der Außenpolitik galt das Hauptaugenmerk der Partei von Korošec stets der Frage des Schutzes der slowenischen und kroatischen Minderheit in Italien.